

İSTANBUL KONFERANSI (1876)'NA GİDEN YOLDA İNGİLTERE'NİN “DOĞU” POLİTİKASI

Yard.Doç.Dr. Mithat AYDIN*

Abstract

Balkan crisis that began with Herzegovina Rebellion in 1875 could be accepted to be the crossroad for the England's eastern politics and for Ottoman-English relations. The public opinion pressure caused by Bulgarian rebellion, which was an important phase of Bulgarian crisis, prepared the ground for British government to reconsider the eastern politics and to lead it to a new stage of change. Despite that, British government did not quit its political stand that was based on Ottoman's independence and its union of territory. The shift in England's political stance lasted during Ottoman-Serbian, Montenegrin wars and right before the Istanbul Conference that was gathered to solve the “Eastern Question”. This political stance was going to be moved to a more radical line with England' conference representative Lord Salisbury whose main opinion was to divide the Ottoman and to make a deal with Russia. Since the deal that was prepared by the cooperation of Salisbury and Russian representative Ignatiew totally ignored the independence of the Ottoman Empire, it was going to invite a failure rather than a solution. As a result, this prepared the ground for Russia to move alone against Ottoman Empire in behalf of Europe to “save the Christians from the dominion of Ottomans,” and thus engulfed Ottoman Empire to a war with Russia in April of 1877.

Keywords: Lord Salisbury, Sir Henry Elliot, “Eastern Question”, British Eastern Policy, İstanbul Conference.

Özet

1875'te Hersek Ayaklanması ile başlayan Balkan krizi (1875-1878), İngiltere'nin “Doğu” politikası ve Osmanlı-İngiliz ilişkileri için bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Balkan Krizinin önemli bir safhası olan 1876'daki Bulgaristan Ayaklanması'nın oluşturduğu kamuoyu baskısı, İngiltere hükümetinin “Doğu” politikasını gözden geçirmesine ve bir değişim sürecine sokmasına zemin hazırlamıştır. Buna rağmen İngiltere, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne dayanan politikasından hemen vazgeçmemiştir. İngiltere'nin politik tavrındaki değişim, benzer şekilde Bulgaristan Ayaklanması sonrasında Osmanlı-Sırp, Karadağ savaşları sırasında ve “Doğu Sorunu”nu bir çözüme kavuşturmak için toplanan İstanbul Konferansı öncesinde de devam etmiştir. Bu politik tavrı, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve Rusya ile uzlaşılması düşüncesi içinde bulunan İngiltere'nin konferanstaki temsilcisi Lord Salisbury'nin şahsında daha radikal bir çizgiye çekilecektir. Nitekim Salisbury ile Rus temsilcisi Ignatiew'in “uyum içinde” hazırladıkları program, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını hiçe saydığından konferans bir çözümü değil, çözümsüzlüğü getirecektir. Sonuçta bu çözümsüzlük Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Avrupa devletleri adına “Hıristiyanları Osmanlı esaretinden kurtarmak” amacıyla tek başına harekete geçmesine ve Osmanlı Devleti ile 1877 Nisanında bir savaşta baş başa kalmasına zemin hazırlayacaktır.

Anahtar Sözcükler: Lord Salisbury, Sir Henry Elliot, “Doğu Sorunu”, İngiliz Dış Politikası, İstanbul Konferansı.

Giriş

İstanbul Konferansı'nı hazırlayan şartlar ve olaylar ne Osmanlı İmparatorluğu, ne de Avrupa'nın büyük devletleri için olağanüstü gelişmeler idi. İstanbul Konferansı'na giden yolda, 1875'teki Hersek Ayaklanması, onun devamındaki Bulgaristan Ayaklanması ve Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşları 18.yüzyılın sonlarından itibaren görebildiğimiz bağımsızlık hareketlerinden farksız idi: Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı fikir akımları, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu kötü durum ve Büyük Devletlerin tahrik ve teşvikiyle bağımsızlığa kadar giden hak talepleri, Sanayi Devrimi'yle birlikte Büyük Devletlerin hammadde ve pazar ihtiyacı için Osmanlı topraklarını yayılma alanı haline getirmeleri ve çıkar mücadeleleri...

Ancak, Hersek Ayaklanması ile başlayan ve gittikçe bir Balkan krizi haline dönüşen Balkanlar'daki gelişmeler, Büyük devletlerin Balkan politikası ve uluslar arası ilişkiler üzerinde öncesine göre çok daha kritik sonuçlar doğurarak Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi ve Avrupa

* Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.

düzeni ve devletler dengesinin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Kuşkusuz yüzyılın son çeyreğindeki söz konusu Balkan Krizi'nin önemli bir safhasını oluşturan İstanbul Konferansı öncesi, bir taraftan çöküş sürecindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durum ve Büyük Devletlerin politik tavrı, diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nun dışişlerinde temel dayanağı yaptığı İngiltere'nin izlediği “Doğu” politikasının Türk-İngiliz ilişkilerine etkisi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği üzerindeki rolü görülmeye değerdir.

Hersek Ayaklanması'ndan bu yana “Doğu Sorunu”nu kendi çıkarları doğrultusunda çözmek için çaba gösteren Büyük Devletleri bir konferansın yapılması için harekete geçiren gelişmeler, Osmanlı kuvvetlerinin 1876 Temmuzundan beri savaş halinde buldukları Sırp ordusunu 29 Ekim 1876'da Morova'da ağır bir yenilgiye uğratmasıyla ortaya çıkmıştır. Türk kuvvetlerinin bu başarısı ve akabinde aylardan beri direnen Aleksinat'ın ele geçirilmesi bütün Sırbistan'ı Türk hakimiyetine açık hale getirmiştir.¹ Ancak, bir araştırmacının belirttiği gibi² Sırbistan'ı ve Sırp ordusunu tamamen yok olmaktan Rus hükümeti kurtarmıştır.

Sırp mağlubiyetinden sonra Rusya'nın Balkanlar'da nüfuz ve itibarının silineceğini gören Rus hükümeti, Babıali'ye gönderdiği bir ultimatomla şartsız olarak altı haftalık yada iki aylık bir ateşkese kabul etmesini istemiştir. Eğer bu, 48 saat içinde kabul edilmezse iki ülke arasındaki ilişkiler kesilecek ve Rus Büyükelçisi Ignatiew ve bütün Rus elçilik personeli İstanbul'u terk edecektir.¹

Büyük bir savaşı göze alamayan Babıali, “barışçı düşüncesine ve Petersburg kabinesine ve diğer Büyük Devletlerin arzularına gösterdiği riayete yeni bir delil olarak” Rus ultimatomunu kabul etmiştir.² Kuşkusuz bu Rus oldu-bittisine İngiltere'nin sessiz kalması beklenemezdi. Rusya'nın Balkanlar'daki nüfuzunu tesis ederek “Doğu Sorunu”nu kendi çıkarları doğrultusunda çözmek için “tek başına harekete geçmesi”ni İngiltere'nin doğudaki çıkarlarına açık bir tehlike olarak gören İngiliz hükümeti 4 Kasım'da acilen toplanmış ve önemli kararlar almıştır. İngiltere hükümetinin aldığı en önemli karar, garantör devletlerin ve Babıali'nin iki temsilci ile katılacağı bir konferansın toplanması idi.³ Konferans önerisinin daha sonra Osmanlı Devleti ve diğer devletlerce de kabul edilmesi⁴ üzerine

¹ Aleksinat'ın düşmesinden sonra Rus müdahalesi dışında, Türk kuvvetlerin durduracak bir çözümün bulunmadığını düşünen Sırp Prensi Milan, Rus çarına gönderdiği telgrafta şunları yazıyordu: “Sırbistan'ı kurtarmak için Allah'tan sonra size güveniyorum.” Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi-Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, c.VIII, 3.Baskı, Ankara, 1988, s.24.

² Luigi Villiari, **The Balkan Question**, London, 1905, s.238.

¹ **British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, The Near and Middle East, 1856-1914, The Ottoman Empire: Diplomacy of the Power, 1876-1878**, General Ed. Kenneth Bourne and Cameron Watt, Ed. David Gilland, Part1, Series B, vol. 3, Doc.290, Elliot'tan Derby'ye, 31 Ekim 1876, 1984, s.97.

² Mahmut Celaleddin Paşa, **Mir'at-ı Hakikat**, Haz.İsmet Miroğlu, İstanbul, 1983, s.223.

³ İngiliz hükümeti 4 Kasım'da aldığı diğer kararları şu şekilde sıralayabiliriz.

1-Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü.

2-17 Eylül 1840 ve 3 Ağustos 1860 protokollerindeki gibi devletlerin topraksal kazanımlar, şahsi nüfuz ve ticari ayrıcalıklar aramayacaklarını belirten bir deklarasyonun yayınlanması.

3-21 Eylül'de Elliot tarafından Babıali'ye teklif edilen uzlaşma şartları. **British Documents on Foreign Affairs**, vol.3, Doc.309, Paris, Roma, Berlin, Viyana, St. Petersburg ve İstanbul Elçilerine, 4 Kasım 1876, s.103. 21 Eylül'de Elliot'ın Babıali'ye sunduğu uzlaşma şartları şu esaslara dayanıyordu: “1- Hem Sırbistan hem de Karadağ için statüko. 2-Babıali arabulucu devlet temsilcileri ile İstanbul'da imzalayacak bir protokolle, Bosna ve Hersek'e yerel işlerinde halka biraz kontrol sağlayacak ve kötü yönetim uygulamalarına karşı garantiler verecek bir yerel kurumlar sistemini şart kabul ederek ‘yerel bir sistem’ yada ‘idari otonomi’ bahşetmelidir. Benzer şekilde güvencenin aynı zamanda Bulgaristan'daki kötü yönetime karşı temin edilmesi. Bunların bütün detayları daha sonra tartışılabilir.” **British Documents on Foreign Affairs**, vol.3, Doc.60, Elliot'tan Derby'ye, 21 Eylül 1876, s.16-17.

⁴ İngiltere hükümetinin 4 Kasım'da aldığı kararlar üzerinde hem Osmanlı Devleti'nin hem de Rusya'nın endişe ve itirazları vardı. Osmanlı hükümeti, sorunu bir iç mesele olarak gördüğünden “bir konferansın toplanmasının yabancı müdahaleyi tesirli kalacağını”, bunun ise anlaşmalar ile teminat altına alınmış olan hukuka aykırı olduğunu düşünmüştür. Diğer taraftan Osmanlı hükümeti ‘otonomi’ denilen idari muhtariyet sisteminin “büyük mahzurlar” taşıdığına inanmaktaydı. Mahmud Celaleddin Paşa, **a.g.e.**, s.200. Osmanlı hükümeti gerek İngiltere'nin ‘otonomi’ konusunda teminat vermesi, gerekse bir “konferansın toplanmasına kesinlikle karar verilmiş olduğu”nu görerek, hiçbir devletin kendisi için fedakârlık yapmayacağını anlayınca 18 Kasım'da, İstanbul'da konferansın toplanması teklifini gönülsüz olarak kabul etmiştir. Mahmud Celaleddin Paşa, **a.g.e.**, s.199; Sir Henry Elliot, **Some Revolutions and Other Diplomatic Experiences**, London 1922, s.275. Bu

İngiltere, Rusya'nın amaçlarına set çekerek "Doğu Sorunu"nun çözümünde yeniden önceliği elde etmiş oldu.

İstanbul Konferansı İçin İngiltere Temsilcisi Olarak Görevlendirilen Lord Salisbury'nin Görüşleri

Bir konferansın düzenlenmesi kararının alınmasından sonra İngiliz hükümeti, bu defa da konferansa İngiltere temsilcisi olarak kimin gönderileceğini tartışmıştır. Sonuçta, 8 Kasım'da Başbakan Disraeli (Beaconsfield)'ye yakınlığı ile de tanınan Sömürgeler Bakanı Lord Salisbury'nin İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Henry Elliot'la birlikte İngiltere'yi temsil etmek üzere, olağanüstü elçi olarak atanması kararlaştırılmıştır.

Salisbury temelde "Doğu Sorunu" konusunda Başbakan ve hükümetin geçerli olan "doğu" politikasından farklı düşüncelere sahipti. Robert Blake'in belirttiği gibi⁵ Salisbury, Osmanlı bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne dayanan İngiliz geleneksel politikasının anlamsız olduğuna inanmaktaydı. Salisbury bu inancını 23 Eylül'de Beaconsfield'e yazdığı mektupta⁶ İngiliz geleneksel politikasını sembolize eden "*Palmerston politikasının sonunun geldiği yeterince açıktır*" şeklinde ifade etmekteydi. Söz konusu mektupta Salisbury bir taraftan İngiliz hükümetinin Osmanlı Hıristiyanlarının avukatlığına soyunmasını isterken, diğer taraftan İngiltere'nin Avusturya'yı devre dışı bırakarak Rusya ile bir uzlaşmaya gitmesini arzulamaktaydı. Haklı olarak bir Balkan tarihçisi Salisbury'yi Beaconsfield'den daha fazla Balkan Hıristiyanlarına sempati duyan ve Rusya'dan daha az korkan biri olarak nitelendirmiştir.⁷ Nitekim Salisbury'nin Türk aleyhtarlığı ve radikal düşünceleri, Bulgaristan olaylarıyla Türklere karşı genel bir propaganda yürüten İngiltere'deki liberaller tarafından da takdir edilmiştir. Her şeyden önce Salisbury İngiltere'de Türklere karşı yürütülen "Bulgar vahşeti" kampanyalarının ileri gelenlerinden biri idi.⁸ Bu nedenle Salisbury'nin konferans için atanması, başta liberaller olmak üzere Türk aleyhtarlarınca memnuniyetle karşılanmıştır. Salisbury için duyulan memnuniyet belki de en iyi liberal lider William Ewart Gladstone'un ifadelerinde görülmektedir: "*Sanırım kişisel olarak çok iyi tanıdığım Lord Salisbury hakkında fikrimi söylemem doğru olur, onun dış politika ve doğu hakkında pek az bilgisi vardır...Salisbury'de Disraeli önyargıları yoktur...Tek kelimeyle Lord Salisbury'nin atanması doğu problemi için hükümetin yaptığı en iyi şeydir.*"⁹

Kısaca Salisbury anti-Türk bir düşünce içinde bulunmakta ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının yakın ve cazip olacağına inanmaktaydı. Bu düşüncelerle İstanbul'daki konferans için 21 Kasım'da Londra'dan hareket etmiştir. Fakat önce İstanbul yolu üzerindeki Paris, Berlin, Viyana ve Roma'ya uğrayarak Avrupa hükümetlerinin "Doğu Sorunu" konusundaki görüşlerini öğrenmek istemiştir. Bu ziyaretler Salisbury'nin konferansın başarısız olacağına dair şüphelerini doğru çıkarmıştır. Salisbury, 30 Kasım'da İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby'ye şöyle yazmaktaydı: "*Seyahatlerim sırasında bir Türk dostu bulma konusunda başarılı olamadım. Türk (artık) var olamaz. Pek çok kişi onun zamanının geldiğine inanıyor. Bazıları zamanın ertelenebileceğine inanıyor. (Fakat) hiç kimse Türk'ün ömrünün biraz uzatılabileceği düşüncesini teklif etmemektedir.*"¹⁰ Görüldüğü gibi Avrupa Büyük Devletleri Türk'ün idam sehpasını hazırlamış, infaz gününü beklemekteydi.

İstanbul Konferansı Öncesi İngiltere'nin "Doğu" Politikası Üzerinde Bulgaristan Olaylarının Etkisi

nedenle Rusya bir taraftan Baserabya'daki Kışnev'de ordularını toplayıp konferans öncesi devletler üzerinde baskı kurarak bundan avantaj elde etmeye çalışırken, diğer taraftan diplomatik atağa geçerek İngiltere'ye "*Osmanlı toprak bütünlüğü*" tabirinin konferans için bir şart olmaktan çıkarılmasını istemiştir. Bu Rus önerisi, Osmanlı Hıristiyanlarını korumak bahanesiyle, 1860'da Suriye'de olduğu gibi Bulgaristan'ın işgali için düşünülmüştü. **British Documents on Foreign Affairs**, vol.3, Doc.329, Loftus'tan, Derby'ye, 6 Kasım 1876, s.109. Ancak bu öneriye İngiltere'nin tepkisi öyle sert oldu ki Derby, Rusya'nın bu öneriyi konferansın temeli olarak tekrarlaması durumunda, bunun İngiltere hükümetinin konferanstan çekilmesine kesin olarak neden olacağını söylemiştir. **British Documents on Foreign Affairs**, vol.3, Doc.336, Derby'den Elliot'a, 7 Kasım 1876, s.111

⁵ Robert Blake, **Disraeli**, New York, 1948, s.552.

⁶ George Earl Buckle, **The Life of Benjamin Disraeli**, vol.VI, New York, 1920, s.70.

⁷ L.S.Stavrianos, **The Balkans Since 1453**, New York. Chicago. San Francisco. Toronto. London, 1965, s.67.

⁸ Buckle, **a.g.e.**, s.93.

⁹ John Morley, **The Life of Gladstone**, vol.II, New York, 1903, s.560.

¹⁰ Lady Gwendolen Cecil, **The Life of Robert Marquis of Salisbury, 1868-1880**, vol.II, London, 1923, s.107.

Şüphesiz Avrupa devletlerinin Türkiye konusunda gittikçe sertleşmesinde 1876 yılındaki Bulgaristan Ayaklanması'nın bastırılmasıyla ortaya çıkan Türk aleyhtarı propagandanın Avrupa kamuoyu üzerinde yaptığı etkinin büyük yeri vardır. Özellikle Bulgaristan olayları, Avrupa'da "Bulgar Vahşeti (Bulgar Katliamı)" kampanyalarına dönüştürülmüştür. Bir araştırmacının ifadesiyle " *'Bulgar vahşeti' Osmanlı yönetimine karşı Avrupa'nın duygu dünyasında dini ve güçlü bir değişiklik meydana getirdi.*"¹¹ Türk aleyhtarı kampanyaların merkezi daha çok İngiltere idi. İngiltere'de yapılan mitingler,¹² kurulan yardım örgütleri,¹³ yayınlar "Bulgar Sorunu"nu adeta milli bir dava haline getirmiştir. Kamuoyu baskısı İngiliz hükümetine geri adım attırmakla kalmamış, "Doğu" politikasını gözden geçirmesine de neden olmuştur. Nitekim Derby'nin 29 Ağustos ve 5 Eylül tarihli telgraflarında " *Bulgar olaylarının bütün İngiliz toplum sınıflarında Türkiye'ye karşı öfke yarattığı*" ifade edilmekte " *Rusya'nın Türkiye'ye karşı savaş ilan etmesi durumunda İngiliz hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu'nun savunulmasında savaşı önleyemeyeceği*" belirtilmekteydi.¹⁴ İngiliz Başbakan Beaconsfield Bulgar olaylarının İngiltere için çok daha vahim sonuçlar doğurduğuna inanmıştır: " *Eğer bu uğursuz 'katliamlar' olmasaydı İngiltere için çok şerefli ve Avrupa'yı memnun edici bir barış yapmış olmamız gerekirdi.*"¹⁵

İşte konferans öncesi Avrupa devletlerinin fikirleri Türkiye ve Türkler aleyhine çevrilmiş bulunuyordu. Bu nedenle İstanbul Konferansı'nın, "suçlu" kabul edilen Türkiye ve Türk halkının yargılanması için kurulan "Avrupa mahkemesi" özelliği taşınmazdı.¹⁶

Lord Salisbury'nin İstanbul'a Ulaşması ve Konferans Öncesi Faaliyetleri

Diğer taraftan Salisbury'nin "suçlu" Türklere duyduğu öfke, nefret ve kin duygularına karışmıştı. Salisbury bu duygular içinde sürekli tarihi yargılayarak Türkleri Rusya'nın pençesinden kurtarmış olan Kırım Savaşı'na üzülmüş ve Rus yanlısı bir çizgide Türklerin Avrupa'dan çıkarılması gerektiğini "samimiyetle" savunmuştur.¹⁷ Bu yüzden O, "Doğu Sorunu"nun çözümünde uzlaşmaz tarafın Rusya'nın değil, Türkiye'nin olacağına inanarak Türklere karşı güçlü bir önyargı ile 5 Aralıkta İstanbul'a ulaşmıştır.¹⁸

Salisbury İstanbul'a ulaştıktan sonra Rus Büyükelçisi ve aynı zamanda Rusya'nın konferanstaki temsilcisi olan Ignatiev ile çok yakın ilişki içine girmiştir. Salisbury, "uzlaşmacı ve ılımlı" bulduğu Ignatiev'le uyum içinde çalışmış¹⁹ ve bunu konferans boyunca devam ettirmiştir. Harbutt'un belirttiği gibi²⁰ onlar hasım ya da rakip değil, fakat " *büyük bir medeni görev yardımında birbirine gıpta ile bakan*" yardımcıları idiler. Salisbury ile Ignatiev arasındaki yakın ilişki ve dayanışma onların eşleri arasında da mevcuttu. Bu ilişkilerin Salisburyler'de Rus sempatisini geliştirmiş ve Türk aleyhtarlığı konusunda onları Bay ve Bayan Ignatiev'le kaynaştırmış olduğu söylenebilir.

¹¹ M.E.Yapp, **The Making of the Modern Near East 1792-1923**, London and New York, 1987, s.79.

¹² 29 Ağustosta başlayan "Bulgar Vahşeti" kampanyası Gladstone'un "Bulgarian Horrors and the Question of East (Bulgar Vahşeti ve Doğu Sorunu)" adlı ünlü kitapçığını yayınladığı 6 Eylül'e kadar, Nottingham, Stoke, Norwich, Halifax, Woolwich, Sunderland, Birmingham, Rochdale, Sheffield, Mile end, Brighton, Devenport, Hartlepool, Aston, Oldham, Dundee, Bangor, Burnley, Leicester, Wolverhampton, Plymouth, Newport, Network, Leeds, Southampton gibi şehirlere ek olarak İskoç şehirlerinde tekrarlanmıştır. R.W. Seton-Watson, **Disraeli, Gladstone and the Eastern Question A Study In Diplomacy and Party Politics**, USA, 1971, s.72.

¹³ İngiltere'de "Bulgar mağdurlara" para toplamak amacıyla kurulan yardım örgütlerinin başlıcaları şunlardır: Bosna, Hersegovian and Bulgarian Relief Fund, the League in Aid of Christians of Turkey Fund, Viscountess Strangford's Bulgarian Peasant Relief Fund ve Fund of the National Society for Aid to Sick and Wounded in War gibi örgütlere ek olarak Turkish Missions Aid Society'e bağlı bir Bulgarian Relief Fund, Universal Alliance'nin himayesinde başka bir Bulgarian Relief Fund ve Greenwich kasabası için Gladstone'un kurduğu Shilling Bulgarian Relief Fund. Bu yardım örgütleri Bulgarlar adına yüklü miktarda para toplamışlardır. Walter G. Wirthwein, **Britain and the Balkan Crisis, 1875-1878**, London, 1935, s.93-94.

¹⁴ Seton-Watson, **a.g.e.**, s.62.

¹⁵ Buckle, **a.g.e.**, s.48.

¹⁶ Bilal N. Şimşir, **Rumeli'den Türk Göçleri**, c.II, Ankara, 1989, s.CXXXIX.

¹⁷ Bakınız: Buckle, **a.g.e.**, s.84-87.

¹⁸ B.H. Sumner, **Russia and the Balkans 1870-1880**, Hamden, London, 1962, s.237.

¹⁹ Cecil, **a.g.e.**, s.107-108.

²⁰ Harbutt Dawson, " *Forward Policy and Reaction 1874-1885*", **The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783-1919**, Cambridge, 1923, s.113-114.

Salisbury ile Ignatiew ve onların eşleri arasındaki yakınlık İngiltere Maliye Bakanı Northcote'un ifadelerinde adeta özetlenmekteydi: “*Ignatiew sürekli olarak (Türk yanlısı) Elliot'a karşı kin besliyor. Bunda devamlı olarak, cömert ve akıllı eşi tarafından destekleniyordu. Salisbury'nin Ignatiew'le çok yakın kişisel ilişkiler içinde olması çok daha acıdır. Elçimiz (Elliot) bundan müteessirdir; gazeteler ve her gün beni görmeye gelenler bunu gitgide etraflıca yazmaktadırlar. Salisbury'nin bunu görmeye başladığını düşünüyorum... Madam Ignatiew her gün Bayan Maud (Bayan Salisbury) ile gezintiye çıkmaktadır. Ne yazık ki Bayan Salisbury de Lord Salisbury kadar şiddetli bir şekilde anti-Türk'tür.*”²¹

Lord Salisbury'nin “Doğu Sorunu”nun çözümü yolunda Ignatiew'le yaptığı işbirliği ve takındığı tavır belki de en fazla Elliot'ı rahatsız etmiştir. Öncelikle Elliot, Salisbury'nin tavrının İngiltere için büyük bir tehdit olarak gördüğü Rus emellerine hizmet ettiğine inanmıştır. Bu bakımdan Elliot, Salisbury'nin Rus entrikaları konusunda gerçekleri görmediğini düşünmüş ve dış politikada tecrübesiz olduğunu ileri sürmüştür.²² Elliot'ı gücendiren başka bir husus ise Salisbury'nin İstanbul'daki İngiliz elçiliğiyle görüş alışverişinde bulunmaması, elçiliği adeta yok saymasıydı.²³ Bu nedenledir ki Elliot konferansın toplandığı ilk gün Derby'ye çektiği telgrafla İstanbul'dan ayrılmasına izin verilmesini istemiştir.²⁴ Salisbury ile Elliot arasındaki politik ayrılık gerçekte İngiliz dış politikasının konferansta iki farklı çizgide geliştiğini göstermektedir: Bir taraftan Elliot gibi Başbakan Disraeli ve Dışişleri Bakanı Lord Derby'nin, İngiliz çıkarları için Rus tehdidine karşı Osmanlı toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına dayanan geleneksel İngiliz politikası, diğer taraftan Türklerin Avrupa'dan atılmasını, Osmanlı Hıristiyanlarının bağımsızlığı ve Rusya ile bir anlaşmaya gidilmesini ileri sürerek anti-Türk liberal görüşü hatırlatan alternatif politika.

Konferans Programının Şekillenmesi ve Salisbury'nin Rolü

Aralığın ilk haftası konferansa sunulacak tekliflerin kararlaştırılmasına ve konferansın gündeminin ortaya çıkmasına sahne oldu. Konferans öncesi yabancı devlet temsilcilerinin tartıştıkları konular ve aldıkları kararlar temelde Rus ve İngiliz önerilerine dayanıyordu. Daha doğrusu konferans İngiliz temsilcisi Salisbury'nin İngiliz önerilerini Rus teklifleri ile uzlaştırma çabaları üzerinde şekillenmişti. Bu bakımdan Northcote'un ifade ettiği gibi²⁵ konferansın aktörleri Ignatiew ile Salisbury idi. Diğer temsilciler ise sadece kukla idiler.

Gerek Ignatiew ile Salisbury arasındaki görüşmeler, gerekse konferans öncesi yapılan hazırlık toplantıları Avrupa Türkiyesi'nin geleceğini tartışmaya açtığında Bulgaristan sorunu tartışılan konuların esasını oluşturmuştur. Özellikle Bulgaristan'ın Belçikalı askerlerden oluşan bir jandarma birliği tarafından işgal edilmesi Bulgaristan sorununun en önemli konularından biri idi. Bulgaristan'ın Belçikalı bir jandarma birliği tarafından işgali teklifi aslında Rusya'nın Bulgaristan'ı işgal teklifine alternatif bir çözüm idi. Başka bir deyişle Bulgaristan'ın işgali için Belçikalı askerlerden oluşan bir jandarma gücünün kullanılması teklifi, Ignatiew'in Bulgaristan için Rus işgalini öngörmesiyle ortaya çıkmıştır. “Katliam” tehlikesini gerekçe gösteren Ignatiew yabancı bir gücün vilayete girmesini savunmuştur. Ignatiew, başka bir düzenlemenin teklif edilmemesi durumunda Rusya'nın bu gücü temin edeceğini açıkladığında hem Salisbury hem de Elliot buna şiddetle karşı çıkmıştır. Salisbury bir

²¹ Richard Millman, **Britain and the Eastern Question 1875-1878**, Oxford, 1979, s.210. Rus tercümanı Onou'ya bakılırsa Bayan Ignatiew'in Bayan Salisbury ile bir yakınlık kurmaya çalışması sanki planlanmış bir girişimdi. Ignatiew tarafından yabancı diplomatlar adına verilen bir ziyafette Bayan Ignatiew Bayan Salisbury'yi ayartmaya çalıştığı bir sırada Onou, Bayan Ignatiew'e avının (Bayan Salisbury'nin) avlanamayacak ölçüde fazilet sahibi biri olduğunu söylediğinde Bayan Ignatiew “*Ben, Bayan Salisbury'yi ayartma faziletini kullanacağım*” diye cevap vermiştir. İstanbul'daki Ignatiewler ile Salisburyyer arasındaki kişisel ilişkiler, benzer şekilde Londra'da Shuvaloff ile Dışişleri Bakanı Lord Derby'nin eşi Bayan Derby arasında da mevcuttu. O sıralarda Shuvaloff, 52 yaşındaki Bayan Derby'nin sevgisini kazanmıştı. Shuvaloff her fırsatta Bayan Derby ile politik konuları tartışmakta, onun kocasından duyduklarını öğrenmekteydi. En önemli kabine kararları ve gizli bilgiler Bayan Derby'ye anlatıldıktan sonra Shuvaloff'a anlatılmış olurdu. Aynı şekilde Salisbury'nin Londra'ya rapor ettiği ve Londra'nın da ona cevaben gönderdiği yazıların pek çoğu Gorchakoff ve Ignatiew'e bildirilmiş olurdu. Millman, **a.g.e.**, s.211.

²² Sir Henry Elliot, **a.g.e.**, s.276.

²³ Sir Henry Elliot, **a.g.e.**, s.276.

²⁴ **British Documents on Foreign Affairs**, vol.3, Doc.423, Elliot'tan Derby'ye, 23 Aralık 1876, s.177.

²⁵ Millman, **a.g.e.**, s.210.

tarafından Rus işgal fikrine karşı olduğunu açıklarken, diğer taraftan konferansın kabul etmesi durumunda işgal için İngiliz askerlerinin kullanılmasını teklif etmiştir. İngiliz önerisine karşı Ignatiev'in şiddetli tepkisi üzerine Fransız temsilci işgal için jandarma gücünün çekirdeğini oluşturacak küçük bir Belçikalı birliğin kullanılmasını teklif etmiştir.²⁶

Salisbury için bu teklif İngiltere çıkarlarına hizmet edebilirdi. Ona göre²⁷ “eğer Babiali konferans kararlarını kabul edip, daha sonra bir ayaklanma ve katliam meydana gelirse” İngiliz parlamentosu zor bir durumda kalacaktır. Çünkü bu durum Ignatiev'in bir uzlaşmadan vazgeçmesine neden olacak, “daha sonra Rus işgaline direnmek veya kontrol etmek imkânsız olacaktır. İngiltere'nin gücü Türklere karşı meydana gelecek kamuoyu hissiyatıyla felce uğrayacak ve Ruslar sınırı geçerek istediklerini yapacaklardır.” Bu teklife İngiliz Dışişleri Bakanlığı hemen cevap vermişse de İngiliz kabinesi teklifi İngiltere için makul görmüştür. Hatta Belçika askerleri kullanıldığı takdirde İngiliz hükümeti gerekli olan parayı verecekti.²⁸ Yine de gelişmeler Dışişleri Bakanı Lord Derby'nin endişelerini yok edememiştir. Derby, Bosna ve Bulgaristan için İngiliz kabinesinin otonomi ve Belçika askerlerinin kullanılması konusunda hazırlık toplantılarında çıkan kararları onayladığı 18 Aralık'ta Salisbury'ye yazdığı telgrafta “mümkünse Belçikalı kuvvetlerin kullanılmasının Babiali'nin talebine bırakılmasını ve bir telifi olarak Rus askerlerinin sınırdan biraz geri çekilmesini” önercektir.²⁹ Diğer taraftan Derby Balkanlar'daki İngiliz konsoloslarından yararlanılması yoluna gitmiştir. Bu amaçla bir taraftan bölgedeki İngiliz Konsolosların Salisbury'ye yardımcı olmaları istenirken, diğer taraftan konsoloslardan Calvert ve Kaptan Ardagh'ın “herhangi bir Müslüman galeyanı olup olmadığını” soruşturmak için Bulgaristan'a gitmeleri emredilmiştir.³⁰

Bulgaristan'ın sınırları konusunda ileri sürülen Rus teklifi oldukça dikkat çekiciydi. Rusya, konferans için Ege Denizi'ne açılan büyük bir Bulgaristan haritası hazırlamıştı. Harita açık bir şekilde Rusya'nın geleneksel emellerini yansıtmaktaydı. Oysa bu harita İngiliz çıkarlarına açık bir tehdit olacağından İngiltere için kabul edilemezdi. Bunun üzerine Bulgaristan'ı doğu ve batı olmak üzere ikiye bölen, doğusu üzerinde Osmanlı egemenliğini öngören yeni bir harita üzerinde uzlaşmıştır. Böylece İstanbul ve Boğazlar, Bulgaristan üzerinden yönelecek bir Rus etkisi veya tehdidinden uzak tutulmuştur. Uzlaşılan haritada ikiye bölünen Bulgaristan'ın her bölümünün garantör devletlerin rızasıyla beş yıllık süreyle bir vali tarafından idare edilmesi kabul edilmiştir. Bir vilayet meclisi valiye yönetiminde yardım edecekti. Türk ordusu sınırdan ve belli başlı yerlerde toplanacak, bir ulusal milis ve jandarma gücü oluşturulacaktı. Bir Avrupa jandarmasının yardımıyla bir uluslararası komisyon bu reformların uygulanmasını denetleyecekti.

Konferans öncesi tartışılan diğer sorunlar, devletler için öncekilere göre daha az zorlukta idi. Bosna-Hersek tek vilayet olarak birleştirilmekte, ancak bir milis gücünden yoksun bırakılmaktaydı. Bosna-Hersek bir yıllık süre ile reformların uygulanmasını denetlemek için uluslararası bir komisyonun kurulması hakkına sahip bulunmakta ve devletlerin rızası ve Babiali'nin atamasıyla bir vali tarafından idare edilmekteydi. Bununla birlikte vilayet pratik olarak Babiali'nin kontrolündeydi. Sırbistan ve Karadağ ile statüko esas alınmaktaydı. Ancak Sırbistan Mali Zvornik'i ve Karadağ Hersek'teki bazı yerleri almaktaydı. Bununla beraber Sırbistan ve Karadağ, Boyana Nehri ve Skutari Gölü'nde ticaret yapma hakkına sahip olmaktadır.³¹

Böylece Türkiye'nin dahil edilmediği hazırlık toplantılarında alınan kararlar formüle edilmiş, konferans için program hazırlanmıştı. Ignatiev, son hazırlık toplantısından bir önceki gün olan 21 Aralıkta reform programının artık Rusya için “küçültülmez azlıkta” olduğunu açıklamıştır.³² Programı

²⁶ Millman, a.g.e., s.215. Başbakan Beaconsfield Rusya'nın işgal düşüncesinden vazgeçmesini ve uzlaşmacı tavrını, mali zayıflığına, filosunun bulunmamasına ve Türk metanetine dayandırmıştır. Aynı zamanda Beaconsfield, denetimin sağlanması konusunda Belçikalı kuvvetler yerine Türk gücünün kullanılmasından yana idi. Millman, a.g.e., s.215. Bulgaristan'ın işgali konusunda İngiliz basınının tavrı konusunda bakınız: Wirthwein, a.g.e., s.154.

²⁷ Millman, a.g.e., s.212.

²⁸ Gordon Liewellyn Iseminger, **Britain's Eastern Policy and the Ottoman Christians 1856-1877**, Norman, Oklahoma, 1965, s.335.

²⁹ Millman, a.g.e., s.216.

³⁰ Iseminger, a.g.e. s.325.

³¹ Mihailo D. Stojanović, **The Great Powers and The Balkans 1875-1878**, Cambridge, 1939, s.131-132; Mahmud Celeleddin Paşa, a.g.e., s.208-211.

³² Stojanović, a.g.e., s.132.

birleşik bir Avrupa'nın çalışması olarak gören Ignatiew, bunu bir protokol haline getirerek Babıali'ye karşı bir baskı unsuru olarak kullanmak istemiştir. Fakat Derby'nin "bir protokolün imzalanması ve Babıali'ye sunulması" teklifine karşı çıkması üzerine³³ protokol önerisinden vazgeçilmiştir.

Hazırlık toplantılarında bütün devletlerce görüş birliğine varılan "küçültülemez azlıkta"ki reform programı kuşkusuz bir devletin bağımsızlığına açık bir müdahale idi. İdari muhtariyet sistemi, Osmanlı kuvvetlerinin belli yerlerde toplanması, Bulgaristan'da milli bir ordunun kurulması, diğer taraftan ıslahat hareketlerini denetlemek için uluslar arası bir komisyonun kurulması ve yabancı bir işgal gücünün kullanılması devletin egemenliğini yok saymaktan başka bir şey değildi.

Bu nedenle Osmanlı Devleti için reform programı kabul edilmez hükümler taşıyordu. Fakat Osmanlı Devleti'nin itirazlarının hiçbir işe yaramayacağı açıktı. Her ne kadar Elliot'ın Türk yanlısı tutumu Osmanlı hükümetini cesaretlendirmekteyse de son hazırlık toplantısından önce İngiliz kabinesinin aldığı karar açıktı: "*(Rusya ile) savaş durumunda Babıali İngiltere'den yardım beklemeyeceğini anlamalıdır.*"³⁴

Diğer taraftan Salisbury Türklerin tekliflere karşı çıkacağını, bunun ise Rusya'nın Türkiye'ye savaş açması anlamına geleceğini düşünerek, teklifleri kabul etmeleri amacıyla Türklere baskı yapmayı kendisi için adeta görev saymıştır. Ona göre Türklerin teklifleri reddetmesi halinde Rusya 6 Ocakta savaş ilan etmeye, 7 Ocakta ise Prut'u geçmeye hazır idi.³⁵ Bu yüzden "Doğu Sorunu"nun çözümünü İngiliz çıkarları açısından gerekli gören Salisbury, Türk hükümetinin ikna edilmesi için baskı politikasını tek geçerli yol olarak görmüştür. Bu amaçla Salisbury 22 Aralıkta başbakanın "*en güçlü baskı tedbirleri*"ni kullanmaya izin vermesini istemiştir.³⁶

Salisbury gibi diğer temsilciler de tekliflerin Türk hükümeti tarafından reddi durumunda, diplomatik ilişkilerin kesilmesi, müdahale tedbirlerinin alınması gibi ciddi görüşler ileri sürmüşlerdir. Öyle ya da böyle İngiliz hükümetinin tavrının, konferansın seyri üzerinde önemli bir rol oynadığı kesindir. Bu tavrını İngiliz hükümeti, bir yandan daha Konferansın resmen açılmasından bir gün önce (22 Aralıkta) Babıali'ye karşı İngiltere'nin, müdahale etme tedbirlerini kabul etmeyeceğini açıklarken, diğer yandan "*başından beri belirtildiği gibi*" savaş durumunda Babıali'ye hiçbir destek vermeyeceğini deklere ederek ortaya koymuştur.

Sonuç

Görüldüğü gibi İngiltere bir taraftan büyük devletlerin, Rusya'nın çıkarlarına hizmet edecek bir girişimini önlemeyi düşünürken, diğer taraftan Osmanlı hükümetinin hiçbir şekilde arkasında bulunmayacağını, onu kaderine terk edeceğini ilan etmekteydi. İngiltere'nin bu tavrı Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne dayalı geleneksel politikasındaki bir değişimin açık bir işareti olarak kabul edilebilir. Keza; bu politik değişim, "Balkan Sorunu"nu çözmek için toplanan İstanbul Konferansı öncesi yapılan hazırlık çalışmalarında İngiliz temsilcisi Lord Salisbury'nin şahsında Türk aleyhtarı ve Rus yanlısı bir çizgide gelişmiştir. Nitekim hazırlık çalışmalarında Salisbury ile Ignatiew'in çalışmasının bir ürünü olarak ortaya çıkan konferans programı açık bir şekilde Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını hiçe saymakta ve iç işlerine yabancı müdahalesini davet etmekte idi. Dolayısıyla konferans öncesi yürütülen müzakereler, 1876 Bulgaristan olaylarının sorumlusu olarak sanık sandalyesine çıkarılan ve suçunu kabul etmesi istenen "hasta adam"ın mirası üzerinde uzlaşmanın mümkün olabileceğini göstermiştir. Diğer taraftan konferans öncesinde ortaya çıkan durum ve İngiltere'nin politik tavrındaki değişim, varlığını güçlü bir devletin yanında yer alarak devam ettirmeye çalışan Osmanlı İmparatorluğunu ve Avrupa düzenini yeni gelişmelere gebe bırakacaktır.

Kaynakça

British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, The Near and Middle East, The Ottoman Empire: Revolt in the Balkans, 1875-1876, General Ed. Kenneth Bourne and Cameron Watt, Ed. David Gillard, Part1, Series B, vol. 2, University Publications of America, 1984.

³³ **British Documents on Foreign Affairs**, vol.3, Doc.417, Derby'den Buchanan'a, 19 Aralık 1876, s.175.

³⁴ Wirthwein, **a.g.e.**, s.153

³⁵ Millman, **a.g.e.**, s.217. Koloniler Bakanlığı da Rusların Prut'u 7 veya 9 Ocakta geçeceğini düşünüyordu. Millman, **a.g.e.**, s.535, dn29.

³⁶ Millman, **a.g.e.**, s.219.

- British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, The Near and Middle East, The Ottoman Empire: Diplomacy of the Powers, 1876-1878*, General Ed. Kenneth Bourne and Cameron Watt, Ed. David Gillard, Part1, Series B, vol. 3, University Publications of America, 1984.
- Blake, Robert, **Disraeli**, New York, 1968.
- Buckle, George Earl, *The Life of Benjamin Disraeli*, vol.VI, 1876-1881, The Macmillan Company, New York, 1920.
- Cecil, Lady Gwendolen, *Life of Robert Marquis of Salisbury, 1868-1880*, vol.II, London, 1923.
- Dawson, Harbutt, "Forward Policy and Reaction 1874-1885", *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783-1919*, Cambridge University Press, Cambridge, 1923, s.72-148.
- Gladstone, William Ewart, *Bulgarian Horrors and the Question of East*, London, 1876.
- Iseminger, Gordon Liewellyn, *Britain's Eastern Policy and the Ottoman Christians 1856-1877*, Norman, Oklahoma, 1965.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi-Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, c.VIII, 3.Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- Mahmud Celaledin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, Haz.İsmet Miroğlu, Berekât Yayınevi, İstanbul, 1983.
- Millman, Rrichard, *Britain and the Eastern Question 1875-1878*, Clarendon Press, Oxford 1979.
- Morley, John, *The Life of Gladstone*, vol.II, New York, 1903.
- Seton-Watson, R.W., *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question A study In Diplomacy and Party Politics*, USA, 1971.
- Sir Henry Elliot, *Some Revolutions and Other Diplomatic Experiences*, London, 1922.
- Stavrianos, L.S., *The Balkans Since 1453*, New York. Chicago. San Francisco. Toronto. London, 1965.
- Stojanović, Mihailo D., *The Great Powers and The Balkans 1875-1878*, Cambridge University Press, Cambridge 1939.
- Sumner, B.H, *Russia and the Balkans 1870-1880*, Archon Books, Hamden, London, 1962.
- Swartz, Marvin, *The Politics of British Foreign in the Era of Disraeli and Gladstone*, London, 1985.
- Şimşir, Bilal N., *Rumeli'den Türk Göçleri*, c.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- Villari, Luigi, *The Balkan Question*, London, 1905.
- Wirthwein, Walter G., *Britain and the Balkan Crisis, 1875-1878*, Columbia University Press, London, 1935.
- Yapp, M.E., *The Making of the Modern Near East 1792-1923*, London and New York, 1987.